

Txekieratik euskaratzeak sortzen dituen hainbat buruhauste

Karlos Cid Abasolo

Bohemia eta Euskalerrriaren arteko kultur harremanik eza historikoa dela-eta, txekiera euskaratzeko metodologia ez dago batere landurik, gutxi baitira bi hizkuntzok nola edo hala ezagutzen dituztenak: txekiarren artean, Norbert, Tauer, Prahako unibertsitateko irakasle zena, eta Bohumil Zavadil, gaurregun unibertsitate horretan euskara irakasten diharduena. Euskaldunon artean, nik dakidala, ni nerau, Prahan bi urte bizi izanari esker. Azken bolada honetan, Tauerrek urratutako bideari ekin nahi eta txekiar testuren bat euskaratzen jarri naiz. Jardun horretan aurkitu ditudan zenbait oztopo (eta, batzutan, baita balizko irtenbideak ere) erakusten saiatuko naiz segidako lerroetan, txekierari buruz esanak beste hizkuntza eslaviarrei ere aplika dakizkiekeelakoan.

Artikuluska hau egiterakoan hiru dira erabili izan ditudan liburuak: Jaroslav Hašek-en *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* 'Šveik soldadu onaren menturak munduko gerran', Bohumil Hrabalen *Já jsem obsluhoval anglického krále* 'Nik Inglaterrako erregea zerbitzatu nuen', eta Milan Kunderaren *Žert* 'Txantxa'.

1.- Txekiera mintzatua eta txekiera idatzia (literarioa)

Txekiar literatura edozein hizkuntzataraz itzultzerakoan, aintzakotzat hartu behar da, ahal den neurrian, txekiar hizkera eta idazkeraren

arteko «amildegia», hizkuntzaren arlo guztietan somagarri: lexikoan (geroago ikusiko dugun bezala), morfo-fonologian, sintaxian, etab. Idazle bakoitzak badu bere idazkera, eta, esate baterako, esan dezakegu Hrabalek oso gustukoa duela herri-hizkera (hizkuntzaren arlo guztietan) erabiltzea, eta Kunderak, aitzitik, literatur-ereduari eusten diola. Bestalde, idazlerik gehienei dagokienez, oso ohizkoa da narraztailearen ahotsean txekiera literarioa erabiltzea, eta elkarriketetan herri txekiera. Isladatu behar al du itzulpenak halako amildegia? Bai horixe. Hrabalen textu baten itzulpena oso borobildua bada, garbia, gramatika-okerrik gabea, eta joskera konposatuaren legeak goitik behera eta txitean-pitean errespetatzen dituen, itzulpen kaxkarra izango da oso. Hrabalen gurpil zoro eta, gehienetan, hordituan sartu beharrean kanpotik begiratzen badugu bere literaturgintza (eta kanpotik itzultze-lanetan ihardun), gureak egin du.

Lexikoa

Lehenengo eta behin, hiztegi-kontuak aipatu behar. Oker ez bana-go, Euskaltzaindiako liburutegian Tauerren hiztegi bat dago, txekiera-euskara, argitaratu gabea. Ez dut oraindik eskuhar eduki, eta beraz ezin horretaz eritzirik eman. Erabili izan ditudan hiztegiak txekiera-espainierazko bat (Josef Dubský-rena, oraingoz dagoen bakarra), eta txekiera-txekierazko hiru izan dira, bata zein besteak Txekoslovakian eginak. Txekiar literatura espainierara itzuli dutenek txekiera-espainierazko hiztegi hori besterik erabili ez badute, nahiko zalan-tzazkoak izan behar hortik ateratako itzulpenak. Nik neuk bi hiztegi-mota horiek erabili ohi ditut: lehendabizi, txekiera-txekierazko hiztegi-tara jotzen dut, eta definizioarekin bat letorkeen euskal hitza aukeratu. Bestela, txekiera-espainierazko hiztegia erabili behar, txekiar hitzaren baliokide espainiarra euskaratuz.

Harrigarria da, bene-benetan, txekierak lexiko aldetik duen aberastasun aparta, jatorri askotarikoa: eslaviarra, alemandarra, latindarra, grekoa, frantsesa (ohar gaitezen frantses kulturak Txekoslovakia-ko lehenengo Errepublikan erdietsi zuen garrantzi ikaragarriaz) eta, azken urteotan batipat, baita ingelesa ere. Halaber, badu aberastasun honekin

zerikusirik aipatutako txekiera mintzatua eta idatziaren arteko «amildegiak». Txekiar idazle batek, bere garaiak edo bere nahiak eraginda, honelako edo horrelako hiztegia erabiltzen duenean, batez ere erabilera hori berariazkoa denean, edozein itzultzailek senperrenak egin behar ditu jatorrizko testuaren hitz-aukeraketa hori itzulpenean isladatzeko. Ikus ditzagun, adibide-gisa, ondoko hitz pareak:

kino - biograf 'zinea'
 deštník - paraple 'euritakoa'
 nunvář - zvěrokleštic 'zikiratzailea'
 dům - barák 'etxea'
 dívka - holka 'neska'

Pareetako hitz bata edo bestea aukeratzeak badu ñabardura berezirik:

	mailegua	indarrean	arrunta
kino	+	+	
biograf	+	-	
deštník	-	+	
paraple	+	-	
nunvář	+	-	
zvěrokleštic	-	+	
dům	-	+	-
barák	-	+	+
dívka	-	+	-
holka	-	+	+

Maileguon jatorriak hauexek dira: alemaniera (**kino**), grekoa (**biograf**), eta frantsesa (**paraple**). Pareetako hitzen artean beti egoten da ezberdintasunik; indarrean egotea ala ez (**kino-biograf**, **deštník-paraple**), mailegua izatea ala ez (**deštník-paraple**), edo txekiera idatziarena ala mintzatuarena izatea (**dům-barák**, **dívka-holka**).

Hemen aztergai diren Hašek eta Hrabalen liburuetan, adibidez, parra-parra aurki daitezke alemanieratiko maileguak, elaberriro istorioen garaiaren hizkera eta idazlearen idazkera bat etor daitezen, zer kontatzen den eta nola kontatzen denaren artean behar adinako bata-

sunu egon dadin. *Šveik*-eko pasadizoak Bohemiak Austriaren menpe segitzen zueneko garaian gertatzen dira, Txekoslovakia sortu aurreko bosturtekoan hain zuzen ere. *Šveik*-en, kargu militarrek aipatzekoan, pareetako hitzen artean aukeratzekotan, alemandar kutsuko hitza aukeratzen da: «lugarteniente» esateko ez da *místodržitel* esango, *obrlajtnant* baizik: izan ere, Hašek-ek Austriaren alde burukatu ziren soldadu txekiarren ahotan ez du txekiera «garbia» jartzen, baizik eta soldaduok, errealtatean, erabiltzen zuten txekiera mordoilo hori. Hrabalen liburuarekin beste horrenbeste gertatzen da, eta horrexegatik lepora dakioke espainierazko itzulpenari «lauegia» izatea, gaurrengo espainierari estuegi loturik egotea: *biograf* «cine» itzultzen da («cinematógrafo» egokiagoa bide litzateke), eta *štamgast* «cliente habitual» edo «habitual». Aitortu behar da itzulpenetan ezinezkoa dela lexikoaren *ñabardura* guztiak isladatzea (batez ere hitz-pare horiek baliokiderik ez dutenean), baina ahal den guztietan nabaritu behar da itzultzailearen ahalegin hori. Euskaraz ere konponbideak ez dira aise aurkitzen, batipat hizkera mintzatu eta idatziaren amildegi lexikoaren aldetik. Euskaraz, amildegi hori gehiago antze-man daiteke laburduretan edo sintaxi kontuetan, baina ez txekieran bezala, hitz-pareen bidez. Hiztegi aldetik, euskaraz ez da herri hizkera txekieraz beste bilakatu, eta *dům* zein *barák* esateko, hitz bakarra dugu: «etxea»; *dívka* zein *holka* esateko ere, hitz bakarra: «neska». Beste zenbait hitz-pareri dagokionez, ordea, euskarak badu aukera bikoitza, hots, euskal hitza eta erdaratiko mailegua, «euritako»/»guardasol» pareia kasu. Esan genezake *děštník* (*děšt* 'euri' + *ík* 'gailu') «euritako» dela, eta *paraple* «guardasol».

Fonetika eta Morfologia

- a) txekiera mintzatuan ondoko lege fonetikoa aurkitzen dugu: hitzaren lehenengo hizkia (o) bokala denean, aurrean (v) agertzen zaio.

okno 'leiho' → vokno

- b) hizkera mintzatua (h.m.) eta idatzia (h.i.) ez datoz bat izen, izen-lagun eta aditzaren deklinabidearen aldetik.

knihami (h.i.) **knihamá** (h.m.) 'liburuez'

kupuji (h.i.) **kupuju** (h.m.) 'erosten dut'

pěkny (h.i.) **pěkněj** (h.m.) 'eder' (nom., sing., gizonezk.)

- d) «Gizon» eta «emakume» esateko, h.i.-ak forma substantiboak hartzen ditu: h.m.-ak, ordea, substantibootatik eratorritako adjetibozko formak («gizonezko» eta «emakumezko»), izen-lagunek h.m.-an daukaten paradigmari jarraikiz.

muž (h.i.) **mužskej** (h.m.) 'gizon'

mužský (h.i.) 'gizonezko'

- e) -ák atzizkia hizkera mintzatuari dagokio. Atzizki horrekin hitz-piloa sortu da.

magnetofon (h.i.) **kazet'ák** (h.m.) 'cassette'

listonoš (h.i.) **post'ák** (h.m.) 'postari'

Txekiar hizkera mintzatuak eta idatziak fonetikan eta morfologian erakusten dituzten aldeok ere nolabait isladatu behar euskarazko itzulpenetan. Gorago esan bezala, euskaraz, «amildegi» hori laburduretan eta syntaxian ikusten da batipat. Txekiar literaturan hizkera mintzatua besterik gabe ematen da (batez ere elkarriketetan), inolako egokitasunik gabe, hizkuntz-maila guztietan (fonetikan, morfologian, lexikoan...). Euskaraz ez dago, dirudienez, bide horri eusterik, literatur tradizioari begira froga daitekeenez. Egia da literatura zaharrean halako joera aurki daitekeela, baina euskal literatura berrian ez da halako joerarik nabaritzen: elkarriketetan ez da, kasu, bokal arteko [g] edo [r] inoiz galtzen, eta deklinabidean oso bakankakoak izaten dira euskara batutik kanpoko formak, bai aditzean, bai izenean. Euskal idazleek muzin egiten diete «ezautzeittut» eta halako laburdura ahozkoiei. Hortxe dago, hortaz, gakoa: «amildegia» euskaraz isladatu, baina euskal tradiziotik urrundu gabe. Ikus dezagun ondoko adibidea (Hašek:III):

- Je vozralej.

Esaldi honek badu ahozko hizkuntza mintzatuko hiru ezaugarri, lehenengoa lexiko mailakoa eta azkenengo biak morfologi mailakoak direlarik: 1/ *ozrat se* aditz itsusia da, 'mozkortu' esan nahi duena; 2/ gorago aipatutako lege fonetikoa aplikatu zaio; 3/ kasu-morfema, *-ej* alegia. Adibide honi dagokionez, zilegi da euskaraz ere hiru ezaugarriok aplikatzea, emaitza (besteak beste) ondoko hauxe litzatekeelarik:

- Total eñie do.

Kontua da, lehenago esanak garen bezala, euskara mintzatuaren berezitasun morfologikoak arras baztertuak izan direla euskara idatziaren tradizioetik. Beharturik gaude, beraz, alderdi lexikora mugatzera.

- Total egina dago.

2.- Izen sintagma.

Jakina denez, euskaraz, izen-laguna adjetiboa denean, izenaren eskuinean agertu ohi da. Txekieraz, ordea, ezkerrean. Bestalde, txekieraren adjetibo-sintagmak aditz-lagun itxurako osagarriak eduki dezake, esaterako (Kundera: 38):

(...) *dívka* (...), *duvě řivě prostoduchá*kk

'(...) *neska* (...), *fidatuki xaloa*'

Adibide honetan, *duvě řivě prostoduchá*-ren osagarria da, eta *prostoduchá*, bere aldetik, *dívka*-rena.

duvě řivě → *prostoduchá*

prostoduchá' → *dívka*

Euskaraz, ordea, gehienetan arrotz xamar gelditzen da, salbuespenak salbuespen, aditz-laguna adjetiboaren osagarri jartzea («neska (...), fidatuki xaloa»). Puntu honetan, naturaltasunaren onerako, jatorrizko testuarekiko fideltasunari ihes egiteak dirudi egokiena, «fidatuki» «neska»ren adjetibo bihurtuz («neska (...), xaloa eta fidatua»). Irtenbide hau erabiltzea izan dugu, zeren «xaloa» eta «fidatuki»ren arteko lotura ez baitzen estuegia, eta antzeko lotura sor baitzitekeen «neska»

eta «fidatu»ren artean. Alderantziz, adjetibo eta aditz-lagunaren arteko lotura hori oso markatua denean, beste era batera itzuli behar (Hrabal:15):

(...) bylo to tak zakázaně krásné (...)

‘(...) izan zen hori hain debekatuki ederra (...)’

Izan ere, «hori hain debekatua eta ederra izan zen» itzultzeak zeharo desegokia dirudi, eta bideren bat bilatu beharra somatzen da, aipatu lotura hori euskaraz nolabait mantentzeko. Esate baterako: «hori, debekatua-ren debekatuaz, hain izan zen ederra».

Beraz, hemen ondo ikusten den bezala, kasu bakoitzari egokitu behar.

3.- Morfologia: aditz-aurrizkiak.

Txekierak gozatzen duen aberastasun morfologikoa aditzean nabarmentzen da bereziki: izan ere, aditz bati honako edo horrako aurrizkia erantsirik, honako edo horrako esangura lortzen dugu, **jít** ‘joan’ aditza erakusgarri:

prejít ‘zeharkatu’

obejít ‘inguratu’

dojít ‘agortu’ ‘iritsi’

sejít ‘jaitsi’; **sejít se** ‘bildu’, ‘elkartu’

zajít ‘ikustera joan’, ‘-ren bila joan’, ‘-renetik pasatu’

projít ‘pasatu’, ‘korritu’, ‘ibili’

najít ‘aurkitu’

vejít ‘sartu’

vyjít ‘atera’

Ikusten denez, txekieraz morfologiaren bidez markatutako alde semantikoak lexikoki adierazten dira euskaraz, hitz-hautaketaren bidez.

4.- Aditza

Txekiar aditzak bi forma besterik ez ditu, hots, burutua eta burutugabea. Burutugabea orainaldia ezezik, geroaldi eta lehenaldi burutugabeak ere adierazteko erabiltzen da; forma burutua, ordea, geroaldi eta lehenaldi burutuak adierazteko. Ad.:

dělám 'dagit'

budu dělät 'egiten egongo naiz'

děläl jsem 'negien', 'egiten nuen'

udělám 'egingo dut'

uděläl jsem 'egin nuen'

Forma burutugabeari **-áv-** atzizkia tartekatzen zaionean, «maiztasuna» adierazten da:

dělávám 'egin ohi dut'

dělával jsem 'egin ohi nuen'

Teorian zailtasunik gabea eta euskararenaren parekoa dirudien banaketa honek, haatik, saltsa asko sortzen du: **děläl jsem/uděläl jsem** banaketa ez da beti bat etortzen «egiten nuen»/»egin nuen» banaketarekin (txekiar lehenaldi burutu gabea, askotan, euskal lehenaldi burutuarekin itzuli behar da, etab.): txekiar geroaldi burutugabea, batzutan, euskal orainaldiarekin itzuli behar: txekiar lehenaldi burutua (jarraian ikusiko dugun bezala), euskal lehenaldiarekin; etab. Txekieraz, askotan, salbuespenak gehiengo izaten dira aditz kontuetan, eta ezinezkoa da, antza bai, sistematizapenik erdiestea.

Txekieraz, lehenaldiko kontakizun batean, estilo zuzenaren «esan» eta esannahi bereko aditz nagusiak lehenaldian zein orainaldian ager daitezke inolako problemarik gabe.

(...) ale ten penzista asi špatně videl, a tak dlaní t'apal v prachu, povídám, copak hledáte, tatínku, copak? (Hrabal:18-19)

'... baina pentsionista hark ikusmen txarra bide zuen eta ahurraz hautsa aztaka zebilen, eta esan nuen, zeren bila zabiltza, aitona, zeren bila?'

Ikusten denez, txekierazko povídám 'diot', orainaldikoa izanda ere, lehenaldian euskaratu behar da.

Beste batzutan, lehenalditik orainaldirako jauziak ez dira «esan» aditzean bakarrik ematen, pasarte oso-oso batean baizik. Itzultzean, beraz, adi-adi ibili behar, eta pasarte osoa lehenaldian jarri.

Txekierak badu beste ezaugarri bat, aditz-sintagmaren oinarrian datzana: aditza lehengo pertsona pluralekoa denean eta aditz-sintagman osagarri elatibo singularra denean, bi interpretapen litezke zilegi:

- 1/ ekintzan bi partaide baino gehiago egotea (euskaraz gertatzen den bezala); aditzean adierazitako «gu» hori (bi partaide gutxienez), eta sintagma elatiboan ageri den bestea.
- 2/ ekintzan bi partaide baino gehiago egotea (euskaraz ez bezala); «ni», eta sintagma elatiboan ageri dena.

Beraz, egitura hau duen txekiar esaldi bakoitza aztertu behar da, eta bietarik zein interpretapen den benetakoa nola edo hala asmatu (gehienetan testuingurua lagungarri).

Espainierak, puntu honetan, irtenbide bikoitza eskaintzen du: Espainiako espainierarena eta Ameriketakoarena. Espainiakoarenak lehenengo interpretapena besterik ez du onartzen; Ameriketakoarenak, txekieraren pare, biak (batipat bigarrena). Euskarak lehenegoa besterik ez duenez, txekiar egiturak bigarrena duenean, euskaraz ondoko bi aldaketa estrukturaletako bat (kasu bakoitzean egokien deritzaguna) egin behar da:

x-rekin ADITZA (l. plurala) —> x eta biok ADITZA (l. plurala)

—> x-rekin

ADITZA (l. singularra)

Egitura berri hau da, euskaraz, ekintzaren egileak (subjektu edo agenteak, segun aditza intransitibo edo transitiboa den) bi izatea posible egiten duen bakarra. Ikus dezagun, argigarri, ondoko adibidea (Kundera; 151), non Jaroslav eta Vlastaren eztei-gaua kontatzen zaigun Jaroslaven ikuspuntutik.

Ulehli jsme pak s Vlastou do vysoko nastlané postele (...)

Oheratu ginen gero Vlastarekin goian jarritako ohera

(Gero Vlastarekin etzan nintzen goian jarritako ohean)

Txekiar esaldiari lehengo interpretapena eman izan bagenio, azpi-marratzekoa litzateke Jaroslavek andrea erdi-banatzeari amore ematea. Harrigarria, benetan, eztei-gauean bederen.

5. Sintaxia

a) Perpaus sinplea:

Harritzekoa da txekieran aurkitzen dugun perpaus inbertsonalen ugaritasuna. Perpausok, gehien bat, **byt** «izan» eta **jít** «joan» aditzez sortuak dira, subjektua, **it** ingelesaren parekoa den **to** izenorde neutroa izaten delarik. Euskaraz, ordea, askoz urriagoak dira halako perpausak, eta hitzez hitz itzul ez daitezkeenez, nekez da lokuzio bakoitzerako eus-
kal baliokidea aurkitzen.

jde mi do smíchu (hitzez hitz, «irrira doakit»): irrigura naiz

to neslo (hitzez hitz, «hau ez zen joan»): ez zebilen, ezin zitekeen.

to je ono (hitzez hitz, «hau hori da»): hori da!, ederki!.

Azken lokuzio hau da, hain zuzen ere, Coca-Cola entpresak Txekoslovakian egiten duen publizitatean erabiltzen duen leloa.

b) Perpaus konposatua:

Leheniketa behin, puntu bat aztertuko dut, osagarritzko perpausena. Esango direnek perpaus enuntziatibo zein galderazkoetarako balio dute.

Perpaus menperatuaren aditzaren denbora «erlatiboa» da, hots, haren balioa aditz nagusiaren denboraren menpean dago: Bestela esanda, aditz menperatua «orainaldikoa» izateak ez du esan nahi orainaldiko gertaera edo ekintza bat adierazten duenik, aditz nagusiarekiko bateratasuna baizik. Era berean, aditz menperatua «lehenaldikoa» izateak aditz nagusiarekiko lehenagotasuna adierazten du; eta azkenik, aditz menperatua «geroaldikoa» izateak, aditz nagusiarekiko gerokotasuna. Esaterako:

Petr mi napsal, že ...

Kepak idatzi zidan ...

1.- je v Bilbao na dovolené je 'da'

2.- byl v Bilbao na dovolené byl 'izan zen'

3.- bude v Bilbao na dovolené bude 'izango da'

1.- Bilbon zela oporretan.

2.- Bilbon izana zela oporretan.

3.- Bilbon izango zela oporretan.

Dakusagun bezala, txekieraz, zeharkako estiloa estilo zuzenetik gertuago dago euskaraz baino. Eta aditzean ezezik, osagarritzko perpausaren lekuzko eta denborazko sintagmetan ere; zeharkako estiloan, txekieraz **ted** 'orain' edo **tu** 'hemen' euskaraz, 'une hartan' eta 'han' bilakatzaren dira. Bestela, bat letozke kontakizunaren denbora eta lekua kontakizunaren idazketaren denbora eta lekuarekin.

Hemen aditzaren balio erlatiboaren denboraz esan direnek badute, haatik, kontraexenplu bat, ondoko adibideari dagokiona.

Petr mi napsal, že Bilbao je hlavní město Biskajská

'Kepak idatzi zidan Bilbo Bizkaiko hiriburua dela'

Izan ere, osagarritzko perpausaren kontatzen dena ekintza edo gertaera iraunkorra denean (baita kontakizuna irakurtzen deneko unean ere), bere hartan utz daiteke aditz menperatuaren orainaldia.

Sintaxian, ohizko problemekin egiten dugu topo joskera korapilotsuko testu bat euskaratzerakoan. Zer egin, kasu, txekiar testuan bi, hiru, lau edo bost perpaus erlatiboren segida euskaratzeko? Zer egin, bada, Hrabalen malabarismo sintaktiko-ekin? (Hrabal: 28).

Nejradši jsem měl tlustého agenta, který když přišel

maiteen nuen lodi merkatari zeina -enean iritsi zen

poprvně, tak jsem běžel přímo pro pana šéfa (...)

lehengoz orduan AUX korrika egin zuzen bila jaun nagusi

(Merkatari lodia nuen maiteena, zeina, lehengo aldiz iritsi zenean, orduan zuzen-zuzen joan nintzen nagusiaren bila).

Txekierazko testua txit onargarria gertatzen da, hizkera mintzatuan batipat. Euskal itzulpen hitz-hitzezko honi, ordea, trakets xamarra deritzot. Askoz egokia dirudi sintaxia errazteak, erlatiboa kenduz:

«Merkatari lodia nuen maiteena. Lehengo aldiz ailegatu zenean, orduan zuzen-zuzen joan nintzen nagusiaren bila»

Hemen, ahozko hizkeraren kutsua ez galtzeko, bi gauza egin ditugu; «iritsi»ren ordez «ailegatu» jarri, eta «orduan» hitza mantentzea. Izan ere, «orduan» esaldi denboral baten atze-atzean agertzea euskararen hizkera mintzatuari dagozkion erredundantzieta bat da.

6. Leku eta pertsonen izenak

Txekieraz badira hiru hizki, *ž*, *č*, eta *š* (grafia fonetikoekin bat egiten dutenez, erraza da zein soinuri dagozkien jakitea), azken biek euskal hizki baliokide bana dutelarik, «tx» eta «x» alegia. Bestalde, *ch* hizkia [x] da, eta *j*, bere aldetik, [j].

Hasteko, zer egin *ž*, *č*, eta *š*-rekin? Espainierazko itzulpenetan bi bide erabiltzen dira: zeinu diakritikoak kendu, edo mantendu. Badira itzulpenak, ordea, axolagabekeriaren axolagabekeriaz, erdiko bidean gelditzen direnak, batzutan kendu eta batzutan mantentzeko joera arbitrarioa antzeman baitaiteke. Neronek, euskarari dagokionez, txekiar hizkiak albora utzi eta euskal hizki baliokideak erabiltzearen alde nago, irakurleak izenon ahoskera jakin dezan (begira bestela nola telebistako aurkezleek «Baklaf Jabel» deitzen dioten **Václav Hável**-i ([vátslaf hável], fonetikoki). Euskaldunok «Txekoslovakia» esaten dugun bezalaxe, berdin esan beharko genituzke hain ezagunak ez zaizkigun beste txekiar izen batzu ere. Guretzat *č*-k ezer adierazten ez badu (zeinu diakritikoak mantenduz), are gutxiago *c*-k, diakritikorik gabe.

Kale-izenei dagokienez, nik erabaki ezberdinak hartu izan ditut, kasu bakoitzaren arabera. Kale eta plaza-izenek, txekieraz, substan-

tiboaren («kale» edo «plaza», alegia) araberako kasua dute, hala nola, substantiboaren osagarri izaki, adjetiboaren morfologia. Esaterako:

-**Nerudova** (Neruda+adj.morf+nom.,sing.,emak. -zeren **ulice** «kale» emakumezkoa baita-).

-**Pařížská** (Parise+adj.morf+nom,sing.emak)

Ene ustez, askoz egokiagoa da jatorrizko izena baztertu eta euskal itxura ematea, hau da «Nerudova kalea» eta «Pařížská kalea» ren ordezt, «Neruda kalea» eta «Parise kalea» esatea. Izan ere, literatura itzultzea ez da Prahako gida bat itzultzearen parekoa, eta egokitu beharra bortitzagoa da.

Auzoei dagokienez, bada, ezin erabaki baturik hartu. **Staré Město** «Hiri Zaharra» da, **Staroměstské náměstí**, «Hiri Zaharreko enparantza», eta **Malá Strana**, bere aldetik, «Alde Txikia». Lehenego bi kasuetan euskaratzea bide da egokien: hirugarrenean, ordea, txekiar adiera, zeran auzo hori, mundu osoan, izen horrekin ezaguna baita. Beraz, kasu bakoitzari berebiziko konponbidea eman behar diogu, gainontzeko hizkuntzetan erabiltzen den ereduari jarraikiz.

Kale-izenak substantibo baten esannahia baldin badu, hori euskaratzearen alde gaude, edozein kasutan egonda are, kasu absolutiboan jarritz. Honela, bada, **Na příkopě-ri** ('hobian') Hobia kalea esango diogu. Azken adibide honetan ikusten den bezala, leku-izenek lekuzko kasuak eransteko joera nabaria du txekierak. Kale-izenetan ezezik, etxe eta taberna-izenetan ere antzeman daiteke holakorik: halatan, Bohumil Hrabal egunero garagardotan aurki dezakeguneko tabernak **U zlatého tygra** du izena ('Urrezko tigrearenean'). Euskaraz, ordea, esan bezala, lekuzko kasua kendu eta «Urrezko tigrea taberna» (eta, behin taberna dela jakinda, «Urrezko tigrea», besterik gabe) esango dugu.

7.- Deiturak

Txekierazko deiturarik gehienek badute jatorrizko esanahirik, gehienetan aditz edo izen-lagun gisa: **Tichý** 'ixila', **Nejedlý** 'jangaitz',

Pokorný 'umil', **Navratil** 'itzuli zen', **Hrabal** 'arrastelatu zuen'. Deiturak beren hartan uzteari deritzogu egokiena, baita deituraren batekin idazleak hitz-joko bat egin nahi duenean ere: hala ere, kasu honetan, ezinbestekoa izan liteke itzultzailearen oharra. Ikus, beste-la, ondoko adibidea (Hrabal: 166):

(...) a nechal si (...) slyset hanopisy na moje přjmení Dítě, ale tady jsem byl Herr Ditie, pro Nemce se z toho mého jména vytratilo decko, jiste to spojovali s necím docela jinacím.

(...) eta barre egiten zioten nire deiturari, Díte, baina ni han Herr Ditie nintzen, alemandarrentzat haurrena nonbait galdua zen, seguruenik zer bait zeharo ezberdinarekin erlazionatzen zuten.

Ene ustez, txekieraz *dítě*-k haurra esan nahi duela jakin ezean, ozta-ozta ulertuko da pasarte hau.

8.- Realia

Txekoslovakiako «realia»ren kontzeptuak, jakina, ez ditu bertoko idazle batek azalduko bere nobeletan. Baina itzultzaile atzerritarrek bere hizkuntzara dauden-daudenean pasatzen baditu, inolako oharrik gabe, irakurleak ezer gutxi ulertuko duelakoan nago: ez zaio ezer grabarik gertatuko **babovka**, **knedlíky**, **slivovice** eta holakoak irakurri eta zertsu esan nahi duten ez badaki (testuinguruagatik erraz asmatuko du lehengo biak jatekoak direla eta hirugarrena edatekoa), baina tira. Badira sintagmak, ordeak, euskarazko bertsioan txekiar itxuran besterik gabe utz ezin daitezkeenak: auskalo nola euskara daitekeen, esaterako, **kádrový posudek** (Kundera:36). **Posudek** «txostena» da, eta **kádrový** «kuadro»-tik dator, zentzu politikoan. Txekierazko **kádrový posudek**-en bidez, langile bakoitzari buruz lantoki guztietan zegoen txosten politikoa adierazten da. Nola uler dezake kontzeptu hori Europako ekialde komunistaohian bizi izan ez denak? Edo, bestela esanda, zein euskal esamolde erabil genezake kontzeptu hori euskaldunei ulergarri suertatzeko?

9.- Gibelsolasa

Ikusi dugunez, txekiera euskaratzea (eta, zehazkiago mintzatuz, txekiar literatura euskaratzea) ez da inondik inora ahuntzaren gauerdiko eztula, zailtasun horren funtsak hiru direlarik:

- genetikoa. Jatorri desberdinekoak dira: txekiera, indoeuropar hizkuntzatik etorria: euskara, auskalo;
- historikoa. Testuinguru historiko ezberdina izan dute: mendetan zehar beste hizkuntza baten menpe egonda ere, txekiera XIX.mendearen bukaeran atera zen, Bohemiako Pizkunde eredugarriari esker, putzu sakonetik (ia-ia desagertzeko arriskutik), eta gaurregun hizkuntza zeharo normalizatua da. Euskarari buruz, zoritxarrez, ezin holakorik esan;
- itzulpengintzan bertan sustraitutakoa: txekiera euskaratzeko eredurik eza.

10.- Bibliografia erabilia

HÁŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, 35. argitalpena, Československý Spisovatel, Praha, 1990.

HRABAL, Bohumil. *Já jsem obsluhoval anglického krále*, Jazz Sails, Praha, 1982.

KUNDERA, Milan. *Žert* (5. argitalpena), Atlantis, Brno, 1991, (1. argitalpena: Československý Spisovatel, Praha, 1967).

SINTESIS

Problemas de traducción del checo al euskara

Debido a la histórica inexistencia de relaciones entre Bohemia y el País Vasco, y a la escasez de personas conocedoras de ambos idiomas, así como de traducciones realizadas entre una y otra lenguas, no hay ningún estudio metodológico para la traducción del checo al euskara. Sin embargo, en este artículo, Karlos Cid Abasolo, traductor al euskara de «Los amores ridículos», de Milan Kundera (no publicado aún), de poemas de varios autores, y también traductor al castellano de poemas de Miroslav Holub, trata de diversas dificultades encontradas en sus traducciones, basándose en textos de Jaroslav Hašek, Bohumil Hrabal y Milan Kundera.

Comienza hablando del «abismo» existente entre la lengua checa hablada y la escrita y el reflejo de ambas en la literatura, en términos no traspasables a la literatura vasca, donde la lengua hablada apenas tiene reflejo en la literatura. Para ello, el autor analiza este fenómeno, deteniéndose en el léxico, fonética y morfología, el uso del sintagma nominal, prefijos verbales, sistema verbal, sintaxis, nombres propios y de lugar, apellidos, etc.

A modo de conclusión señala que las dificultades existentes en la traducción del checo al euskara son de carácter genético (debido a la lejanía estructural de ambas), histórico, y debidas también a la inexistencia hasta bien poco de traducciones y a la falta consiguiente de un modelo de traducción para ambos idiomas.

ABSTRACT

Problems in translating from Czech to Euskera

Due to the non-existence, historically, of relations between Bohemia and the Basque Country, and to the lack of people with knowledge of both languages and translations made between one language and another, there is no basic methodology for translating Czech into Euskera. Nevertheless, in this article, Karlos Cid Abasolo, Translator into Euskera of «The ridiculous loves» by Milan Kundera (still unpublished) and of poems by several authors and who has also translated poems by Miroslav Holub into Spanish, deals with several of the difficulties he has encountered in his translations of the works of Jaroslav Hasek, Bohumil Hrabal and Milan Kundera.

He begins by speaking of the «abysm» which exists between the Czech language in its spoken and written forms and the way in which both are reflected in literature, in terms which have no bearing on the Basque case, in which the spoken language has had little influence on literature. To do this, the author analyzes this phenomenon, focusing his attention on vocabulary, phonetics and morphology, the use on nominal syntagma, verbal prefixes, verb system, syntax, proper and place names, surnames, etc.

To sum up, he points out that the difficulties which exist in translating Czech to Euskera are of a generic (due to vast structural differences between both) and historical nature, and are also due to the non-existence, until a short time ago, of translations and to the consequent lack of a translation model for both languages.